

Qaraqalpaq Xalıq Maqallarınıń Lingvokulturalogiyalıq Qasıyetleri

*Jurakulova Hulkar Farxodovna*¹

Annotatsiya: Maqallar, xalıq turmısı, jasaw tárizi menen baylanıslı táreplerin, oyshılıgın lingvomadaniy kózqaraslardı úyreniw, olardağı filosofiyalıq qarawlardı tereń ańlawda járdem beredi. Maqalada qaraqalpaq turmıs-tárizi tiykarında qalıplesken naqıllardıń milliy-mádeniy qasıyetleri sáwlelendirilgen.

Gilt sózler: naqıllar, danıshpanlıq, mádeniyat, filosofiya, dástúrler, lingvokulturemalar.

Dúnyada qansha millet bolsa, sol milletke tán qádiryatlar, úrp-ádetler hám jasaw tárizine iye boladı. Bul ózine tán belgiler bir xalıqtıń tilinde de ózgesheligin sáwlelendiredi. Lingvokulturemalar tildiń milliyligin kórsetiwshi birlikler esaplanadı. Maqallar bolsa sol xalıqtıń tariyxıy, mánáwiy hám ruwxıy mádeniyat aynası sanaladı. Maqallar da xalıq penen birge jasaydı hám sol xalıqtıń tariyxı hám qádiryatlarınan xabar beredi. Qaraqalpaq tilinde de lingvokulturalogik birlik sıpatında usı xalıqtıń jasaw turmısı hám kózqarasları tiykarında payda bolǵan maqallardı kóbirek ushıratıwǵa boladı. Mısalı:

Xan-shañaraq, xalıq – uwiq. *Usı maqalda qollanılǵan shañaraq hám uwiq sózleri milliylikti bildiriwshi sózler.*

Uwiq- *qara uydıń negizgi bólekleriniń biri, iymek jarı keregeniń basına bekitilip, suyirlengen ushı shañaraqqa kirgizilip, onı kóterip turatuńın qada, sıriq.*² [QTTS 7-tom, 282-bet] Yaǵnıy qarúydıń tiykarǵı bólekleriniń biri bolıp, onı kóterip turıwshı tayaqlardıń biri.

Shañaraq- *Qara uydıń uwiqların uslap turatuńın toǵınnan islengen dóngelek sheńber.* Maqaldan xan, yaǵnıy patsha qanshelli dárejede ullı, teńsiz bolsa da, onı tirep turıwshı hám joqarıǵa kóterip, xan qılıp belgilep beriwshi onıń aldında xalqı boladı degendi uǵıwımız múmkin.

“Ózge jurtta sultan bolǵansha, óz jurtuńda ultan bol”. Maqalda *ultan* sózi *ayaq kiyimniń tabanǵa basılatuńın, jerge tiyetuńın jeri, tabanı*³. [QTTS 7-tom, 269-bet] Al, ózbek tilinde bolsa bul maqaldı “Ózge elde patsha bolǵansha, óz elińde gedey bol” tárizinde qollanıladı. Yaǵnıy bunda ózge jurtta qansha jaqsı sháráyatta jasasań da, báribir óz elińde gedey bolıp bolsa da erkin, arqayın quwanıp jasaǵan shelli bolmaytuńın ańlatıp kelgen.

“Túyedey boyıń bolǵansha, túyedey oyıń bolsın”. *Bul maqalda bolsa, insanniń túye sıyaqlı qurı sawlatınan góre, túyedey, yaǵnıy “kishkene” bolsa da aqlı bolsın degen mánini bildiriw kelgen.*

Buringı zamanları túye kóp xalıqtıń, sonıń ishinde qaraqalpaq xalqınıń da tiykarǵı sharwası hátte transport quralı bolǵan. Bul zoonimge baylanıslı kóp maqallardı ushıratıwımızǵa boladı.

Túyege mingenniń tayǵa taqımı tolmaydı. *Tay - Bir jastan asqan ele ekige tolmaǵan julqınıń balası, teli.*⁴ [QTTS., 7-tom. 2020., -S.31-32.] Bunda túye hám tay zoonimleriniń qasıyetlerinen kelip shıǵıp filosofiyalıq kózqaraslardı sáwlelendirgen. Bunda jaqsı sháráyatlarda jasap júrip ómirdiń ayırım awır sınaqlarınan jaman jaǵdayǵa túsken insanlar barlıq waqıtta birden úyrene almay, aldınǵı ómirin qumsaw mánisinde kelgen.

¹ Navoiy davlat pedagogika instituti Qaraqalpoq tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

² Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi 7-tom. 282-bet

³ Qaraqalpaq tińi túsindirme sózligi 7-tom. 269-bet

⁴ Qaraqalpaq tińi túsindirme sózligi 7-tom. 31-32-bet

Túye qartaysa botasına eredi. Álbette, insan bolsa da, haywan bolsa da jaslıq waqtında kúshke tolıptasıp turǵan hám de ózine kúshli isengen, isleymen degenin isleytuǵın juwapkershilikli boladı. Al, qartayıp kúshi qaytqannan soń perzentlerinen kúsh aladı, olarǵa súyenedi sol menen qatar olarǵa súyenish boladı. Jası úlken ata-apalarımız jaslarǵa násiyat bergen waqıtları usı maqaldı aytqanlarınıń gúwası bolamız.

Tuyeniń úlkeni kópimde tayaq jeydi – Bul maqalda úyde yaki jámiyetlik jerlerde bolsın qandayda bir nárselerdi búldirip qoyılsa yaki jaslar qáteshilikke jol qoyılsa aldı menen úlken adamnıń dákki jewı, jábirleniwi, sóz esitiwi. “Seniń esiń bar, úlkenseńǵo” degen sıyaqlı sózlerdi jas úlkenler tilinen kóp esitemiz.

Sırın bilmegen attıń sırtınan aylanba. Maqalda bir iske qol urıwdan aldın, onıń uńqır-shuńqırın, sırların jaqsılap úyrenip bolıp islew kerekligi uqtırılǵan.

Bir teńge berip aytıralmaysañ, mın teńge berip qoydıralmaysañ. Ómirde hárqıylı adamlar boladı. Kimdur házilkeshe adamlar menen tez kirisip kete beredi. Al, birewler bar “ishimdeginı tap” deytuǵınlardan hám kópshilik penen til tabısıp kete bermeydi. Jumıs babında da birewler miynetkesh bolsa, birewleri jataǵan keledi. Sol sıyaqlı ayırım adamlarǵa basında bir sózdi yamasa isti aytıp isletiw qıyın boladı, biraq sońında ol sóylese yaki islese háttin tıs kóp bolıp ketkenlikten onı toqtatılmay qalasañ. Bunda artıqsha bolǵan hárqanday is mánissiz bolıwı ayılǵan. Maqalda teńge istorizmi qollanılǵan.

Dáwlet qusı qonsa kimniń basına,

Suymırıq qusı keler qasına.

Áyyemgi zamanlardagı ápsanalarda patshalar yamasa xanlardıń miyrasxorı bolmay ol xalıq patshasız qalsa dáwlet qusın ushırıp jieredi eken. Eger bul qus kimniń basına qonsa (ol kambaǵal bolsa da, bay yamasa kishi, úlken bolsa da) sol kisini patsha qılıp qoyadı eken. Suymırıq-dáwlet qusı retinde berilgen.

Tómendegi maqlada qaraqalpaq xalqınıń milliyligin kórsetiwshi sózler keltirilip ótilgen:

Dasturxan kórki nan-shórek,

Hayal kórki shúberek.

Bul maqalda dúnyadagı eń ullı jemis atı-shórek, hám hayal kisiniń sulıwlıǵın bezep turıwshı –shúberek (tawar) atları qollanılǵan.

SHÓREK-Dóngelek etip tandırǵa pisirilgen kishkentay nan. [QTTS., 7-tom. 2023., -S.430.] SHUBEREK Gezlemenıń mayda kesindisi, qıyımı, juqa tawardıń qıyındısı. [QTTS., 7-tom. 2023., -S.432.]

Ǵarǵa ǵañıldap, ǵaz bolmas. Xalqımız ázelden maqtanshaqlıq illetin qaralp kelgen. Maqtanshaqlıq boyınsha tımsallarda, astarlı usılda jazıp olardıń ústinen kúlip hám sol menen qatar bul illetin qanshelli dárejede jaman ekenligin uqtırıp otırǵan. Ǵarǵa, ǵaz sıyaqlı zoonimler qatnasqan bul maqalda da astarlı túrde maqtanshaqlıq ashıp berilgen.

Alistan arbalıdan, jaqındaǵı dorbalǵan jaqsı. Bul misalda alista jasap atırǵan tuwǵan-tuwısqanlarıńnan góre jaqındaǵı insanlarıń jaqsı degen mánis ańlatadı. Sebebi uzaqtaǵı jaqınlarıń seniń jaǵdayıńdı, bar-joǵıńdı, jasaw sharayatıńdı bilmeydi.

Xalqımızdıń bay ásirler boyı tájriybelerge súyengen halda ayılǵan maqallarda insanyattıń ómirge, tábiyatqa hám ulıwma jasap atırǵan jámiyetke degen kózqarasları, onıń aqıllıq, oylaw dárejesin rawajlandırıp beriwshi mánisler bar desek boladı. Bul maqallar- ásirler dawamında babalarımız jıynaǵan ǵáziyinesi esaplanadı. Sonday-aq, qaraqalpaq xalqınıń qádiryatları, milliy ózgesheligi, jasaw turmısı menen de baylanıshı aytıp ótildi.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. (2023) .7.Nókis: Qaraqalpaqstan.
2. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. (2023). 5.Nókis: Qaraqalpaqstan.
3. Qaraqalpaq folklorı. Kóp tomlıq. 88-100-tomlar. (2015). 4. Nókis:”Ilim”
4. Po‘latova, Sarvinoz. "O ‘ZBEKISTON DAVLAT MADHIYASIDA “G ‘URUR” KONSEPTINING IFODALANISHI." Prospects of Uzbek applied philology 1.1 (2022).
5. Surayyo, Muqumova. "Traditions of Uzbek Mentality in Artistic Works and Their Interpretation as Linguculturological Objects." Open Access Repository 9.04 (2022): 138-141.
6. Kayumovna, Muqumova Surayyo. "THE SECRET OF “ISKANDAR'S WALL”." CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES 3.08 (2022): 21-25.
7. Юсупова, Ш. А. (2023). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 6(6).
8. Юсупова, Ш. А. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 6(6).
9. Абсаламов, Х. (2022). Practicality of productive speaking skills in ESP and EGP. *Анализ актуальных проблем, инноваций, традиций, решений и художественной литературы в преподавании иностранных языков*, 1(01), 205-208.
10. Yusupova, S. A. (2020). WAYS TO DEVELOP THE USE OF TRIOS IN TEACHING ENGLISH IN THE EDUCATIONAL PROCESS (ON THE EXAMPLE OF READING, WRITING AND LISTENING). *Theoretical & Applied Science*, (4), 652-654.

